

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ Б. БУЗАНА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ РЕГІОНАЛІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОЇ АЗІЇ)

Розглянуто місце феномену регіоналізму та безпекового чинника в сучасній системі міжнародних відносин, здійснено характеристику теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана. Автор дійшов висновку про доцільність застосування теорії Б. Бузана для дослідження процесів регіоналізму в результаті характеристики регіону Південної Азії.

Ключові слова: регіоналізм, безпековий чинник, теорія регіональних комплексів безпеки, Б. Бузан, Південна Азія.

Рассматривается место феномена регионализма и фактора безопасности в современной системе международных отношений, осуществляется характеристика теории региональных комплексов безопасности Б. Бузана. Автор пришел к выводу о целесообразности применения теории Б. Бузана для исследования процессов регионализма в результате характеристики региона Южной Азии.

Ключевые слова: регионализм, фактор безопасности, теория региональных комплексов безопасности, Б. Бузан, Южная Азия.

The place of the phenomenon of regionalism and the safety factor in the modern system of international relations are considered, the regional security complex theory of B. Buzan is characterized. The author comes to the conclusion about expediency of using B. Buzan's theory for studying regionalism as a result of analyzing the South Asia region.

Key words: regionalism, security factor, regional security complex theory, B. Buzan, South Asia.

Розвиток сучасної системи міжнародних відносин передбачає сукупне функціонування двох явищ – інтеграції та регіоналізації. Такі процеси є об'єктивною ознакою міжнародно-політичного життя усіх держав-націй та охоплюють всі географічні регіони. Так звана регіоналізація міжнародних відносин впливає як на визначення зовнішньої політики окремих держав, так і на шляхи її реалізації. Як відомо, значну роль у становленні та імплементації на практиці зовнішньополітичних інтересів держав становить безпека. У контексті розвитку якісно нової характеристики сучасної системи міжнародних відносин – феномену регіоналізації, і значної ролі безпекового чинника у міждержавних відносинах, актуальності набуває теорія регіональних комплексів безпеки Б. Бузана. Об'єктивність такого твердження може бути підтверджена на основі характеристики регіону Південної Азії, де тенденції регіоналізму ґрунтуються на поняттях конфліктогенності та безпеки.

Досить багато науковців та публіцистів, які досліджують феномен регіоналізму в сучасних міжнародних відносинах, підкреслюють важливість безпекового чинника у міждержавних відносинах на регіональному рівні. Процеси регіоналізації є предметом дослідження провідних вітчизняних (О. І. Данильчук [4], А. М. Кобзаренко [5], В. Ю. Константинов [6; 7]) та зарубіжних учених (С. О. Ланцов [8], А. Л. Лукин [9]).

Більшість науковців при дослідженні феномену регіоналізму бере за основу класичну теорію комплексів безпеки Баррі Бузана [12; 13]. Для визначення ефективності та доцільності практичного застосування теорії Б. Бузана для характеристики регіону за критерієм безпеки на прикладі Південної Азії важливими є праці російських сходознавців (В. Я. Белокреницького [1], Л. С. Васильєва [2], О. Д. Воскресенського [3]) та науковців зі Сходу (А. Бехурія [14], Н. Найяк [18], М. Лодхі [17]).

Мету статті автори вбачають у з'ясуванні тенденції регіоналізму у сучасних міжнародних відносинах, дослідженні засад та структурних елементів теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана та оцінці доцільності практичного застосування теорії у міжнародних відносинах на прикладі регіону Південної Азії.

Феномен регіоналізму є досить поширеним явищем у сучасних міжнародних відносинах, що призводить до виникнення поліваріантного тлумачення основи цієї тенденції, зокрема, поняття регіону.

Під регіоналізацією розуміється формування економічних зв'язків у регіоні на основі географічного розташування держав, а під регіоналізмом – формування економічних спільнот близько розташованих держав за допомогою торгових угод преференційного типу [3].

Найбільш поширеним у теоріях регіоналізму є визначення Е. Маркузен, яка розглядає регіон як

територіально компактну спільноту, що історично еволюціонує, яка містить фізичне оточення, соціально-економічне, політичне та культурне середовище, а також просторову структуру, відмінну від інших регіонів та територіальних одиниць, таких як місто або нація [4].

Згідно з російським дослідником О. Д. Воскресенським під регіоном у широкому сенсі розуміється певна територія, що представляє собою складний територіально-економічний і національно-культурний комплекс, який може бути відмежований ознаками інтенсивності, різноманіття і взаємопов'язаності явищ, що виражаються у вигляді специфічної однорідності географічних, природних, економічних, соціально-історичних, національно-культурних умов, які є підставою для того, щоб виділити цю територію [3].

Регіон є універсальною категорією для розгляду нового світового порядку, який ґрунтується на виникненні міжнародних регіонів і як результат – регіональних систем міжнародних відносин.

Один із засновників класичної теорії комплексів безпеки, Баррі Бузан, вважає головним критерієм виокремлення конкретних міжнародних регіонів високий рівень взаємозалежності у сфері безпеки, що усвідомлюється сусідніми між собою державами. Зокрема, ідеї Б. Бузана щодо регіональної взаємодії у сфері безпеки були втілені у теорію регіональних комплексів безпеки, яка концептуально є одним з найбільших здобутків школи неореалізму у дослідженні феномену регіоналізму.

Під комплексом безпеки, на думку Б. Бузана, слід розуміти транснаціональний регіон, що містить держави та їхні складові частини, яких об'єднують сталі уявлення про безпеку та відносини у сфері безпеки. Більш того, інтереси цих держав у сфері безпеки настільки близькі, що жодна з них не може розглядати свою національну безпеку у відриві від національної безпеки своїх сусідів [9].

Таке переплетіння інтересів держав у регіоні стає визначальним фактором для розробки основних параметрів регіональних комплексів безпеки за Б. Бузаном та О. Вевером. Вони складаються з:

- кордонів, які відокремлюють один регіон від іншого;
- анархічної структури, тобто регіон має складатися з двох або більше автономних одиниць (держав);
- полярності, яка характеризує поширення сили між основними учасниками регіону;
- соціальної складової, яка визначає сприйняття державами сусідів усередині регіону за шкалою «друг-ворог» [12].

Можна стверджувати, що концепція безпекових комплексів фокусує свою увагу на існуванні в регіоні більше, ніж двох суб'єктів, полярності між ними та діалогу у форматі «дружба-ворожнеча». Полярність між регіональними державами варіюється від однополярності (уніполярність) до багатополярності (мультиполярності) та від дружби до ворожнечі. Такі варіації проходять певну еволюцію від конфліктогенності через режим безпеки до безпекової спільноти.

На основі цієї закономірності Б. Бузан виділяє типологію регіональних безпекових комплексів.

Перший тип – стандартний, за яким полярність визначається регіональними державами (силами).

Наприклад, Середній Схід, Південна Америка, Південно-Східна Азія, Південна Африка.

Другий тип – центральний, який поділяється на три головні форми, але можливе потенційне виокремлення четвертої. Перші дві форми цієї групи характеризуються однополярністю, але різниця між ними полягає у володінні першістю в регіоні наддержавою (за Б. Бузаном такою наддержавою є США в регіоні Північної Америки) та світовою державою (Росія). Ці держави є лідерами не лише на регіональному, а й на глобальному рівні, тому інші суб'єкти регіонального угруповання не мають змоги створити полюс силивої протидії попереднім двом (за Б. Бузаном такими потенційними полюсами можуть бути Україна, Канада і Мексика; потенційно до цього типу може належати й Південна Азія, де Індія, як гравець з якостями лідера, не сприймає Пакистан за інший полюс сили). Третя форма є інституціональною, яка характеризує першість у регіоні не як один силовий центр, а через інтеграційне об'єднання, яке досягло високої безпекової взаємодії (Європейський Союз). ЄС виступає як актор на регіональній, так і на світовій арені. Було зазначено про потенційну четверту форму, яку Б. Бузан розташовує як перехідну до інституціональної і не знаходить у світі такого актора.

Третій тип – світова держава. Існування біполярного або мультиполярного центру сил у регіоні. Прикладом може слугувати Східна Азія, де силове ядро представлено двома конкуруючими державами – Китаєм та Японією. Світова держава в цьому контексті пояснюється через залучення цих акторів до діяльності на міжнародному рівні. Тобто гібридне утворення із глобального і регіонального рівнів взаємодії в одному безпековому комплексі.

Четвертий тип – суперкомплекс. Це сильний міжрегіональний рівень безпеки, який динамічно зростає та на якому слабкі держави можуть заручитися допомогою наддержави або світової держави проти держави-ядра регіону. Прикладом слугує Східна та Південна Азія, які деякі дослідники поєднують у Південно-Східну Азію, де спостерігається співпраця Пакистан – Китай на протидію Індії [13].

За цією теорією кожний вищезазначений регіон можна розглядати за класичними для всіх держав рівнями взаємодії в межах системи регіональної безпеки:

- рівень внутрішньої ситуації у тій чи іншій державі регіону. Наявність дестабілізуючих факторів усередині країни, які впливають на центральну владу та створюють сприятливе середовище для виникнення у неї страху перед загрозами безпеці;
- відносини у форматі «держава-держава» у регіоні. Тобто, двосторонні контакти;
- співпраця конкретного регіону із сусідніми регіональними структурами, у результаті якої відбувається процес безпекової залежності. Така взаємозалежність може перерости в асиметрію за умови втручання до неї однієї з наддержав із власним національним інтересом;
- роль світових держав у регіоні. Взаємодія між регіональним та глобальним рівнями безпеки [20].

Тобто регіональна безпека може існувати окремо в деяких аспектах, але на неї впливає стан як національної,

так і глобальної, які є основними складовими міжнародної безпеки.

Цікавими в цьому форматі є тенденції регіоналізму в Південній Азії, які ґрунтуються переважно не на економічній інтеграції, а на специфічних проблемах політичного життя учасників регіону. Центральне місце в об'єднанні регіональних держав становить поняття конфліктогенності та безпековий чинник. Підтвердження цьому знаходимо в існуванні між найбільшими державами Південної Азії – Індією та Пакистаном – дилеми безпеки, вираженої ядерним чинником. Існування в регіоні загрози тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегального наркотрафіку створює умови, за яких жодна регіональна держава не може розглядати свою національну безпеку у відриві від національної безпеки своїх сусідів, що повністю імплементує поняття «безпекового комплексу» Б. Бузана.

За теорією Б. Бузана, проблема безпеки в регіоні розглядається на чотирьох рівнях: 1) внутрішньодержавний рівень або внутрішня ситуація у тій чи іншій державі регіону; 2) регіональний рівень або відносини у форматі «держава-держава»; 3) міжрегіональний рівень або співпраця конкретного регіону із сусідніми регіональними структурами; 4) глобальний рівень або роль світових держав у регіоні.

Найяскравішим прикладом внутрішньодержавної нестабільності є існування в Пакистані ісламістських угруповань терористичного спрямування, які чинять супротив державній владі, або ж кастовий поділ та численні сепаратистські рухи в Індії.

У Південній Азії проблемним моментом є етнонаціональні та етноконфесійні конфлікти. Зокрема, Шрі-Ланка деякою мірою дистанціюється як від Індії, так і від Пакистану, але має довготривалу проблему, пов'язану із національною меншиною тамілів. Так звана тамільська проблема зачепила інтереси Індії, що призвело до інтервенції останньої в країну в 1987-1990 рр. [15]. Але й на сучасному етапі цей конфлікт не є урегульованим.

Мабуть, найбільшими представниками суперечностей на етнічному та конфесійному рівні є Індія та Пакистан. Така конфліктогенність проявляється в сепаратистських рухах на теренах цих країн. Ще однією її особливістю є неоднозначність її розвитку, конфлікти переростають з внутрішніх в інтернаціоналізовані. На основі цього факту можна переходити до аналізу регіонального рівня забезпечення безпеки.

Цей рівень характеризується двома головними межами протистояння. По-перше, між Індією з однієї сторони та Непалом (проблеми кордонів, водних ресурсів, міграції), Бангладеш (розмежування водних меж та міграція) та Шрі-Ланкою (тамільська проблема), з іншої сторони. По-друге, між тією самою Республікою Індія та Ісламською Республікою Пакистан [10].

Великого значення у безпековій регіоналізації Південної Азії відіграє остання характеристика, тобто взаємовідносини між офіційними Нью-Делі та Ісламабадом з приводу територіальних та етноконфесійних конфліктів (питання приналежності штатів Джамму та Кашмір та штату Пенджаб) та ядерного протистояння між країнами.

Саме кашмірська проблема може стати причиною розгортання ядерної війни у регіоні, оскільки Пакистан

залишає за собою право превентивного застосування ядерної зброї. Офіційне володіння обома країнами ядерною зброєю було проголошено у 1998 р., що внесло, у свою чергу, нові риси до регіональної системи безпеки в Південній Азії [17].

Цей факт мав би розширити діяльність країн регіону у зміцненні безпеки на інституційному рівні. Ідеться про функціонування в регіоні з 1985 р. інтеграційного об'єднання СААРК (Асоціація регіонального співробітництва країн Південної Азії). Ініціативу створення СААРК іноді пов'язують із намаганням малих держав Південної Азії сформувати регіональну систему безпеки, в якій вплив Індії обмежувався б структурним впливом решти держав. Унаслідок вилучення з повноважень СААРК двосторонніх та суперечливих питань цей інтерес малих держав не реалізовується. Водночас багатосторонній формат СААРК і декларативні принципи суверенітету й територіальної цілісності все ж залишаються умовними гарантіями безпеки південноазійських держав і принципу рівної безпеки у регіоні. СААРК не відіграв ніякої ролі в спільній боротьбі Індії та Бутану з повстанцями в 2003 р., та з Шрі-Ланкою проти тамільських повстанців [16]. Можна стверджувати, що ефективні механізми підтримання безпеки та врегулювання конфліктів у Південній Азії у компетенції СААРК відсутні. Тобто інституційна складова безпекового комплексу за Б. Бузаном у цьому регіоні відсутня.

Наступним рівнем безпеки Південної Азії є міжрегіональне співробітництво, яке на практиці проходить у межах подолання конфліктогенності в Афганістані із залученням, в першу чергу, Пакистану. Афганський вектор політики проводить і Нью-Делі на противагу Ісламабаду.

Афганістан, який географічно більшість дослідників відносять до Середнього Сходу або Центральної Азії, відіграє значну роль у формуванні архітектури безпеки у Південній Азії, а саме стає джерелом конфліктогенності у регіоні. Проявом такого впливу є нестабільні відносини з країною, яка претендує на регіональне лідерство – Ісламською Республікою Пакистан. Ці дві країни пов'язані як етнічними та конфесійними проблемами, так і терористичною загрозою. По-перше, як в Афганістані, так і Пакистані переважає іслам сунітського спрямування. По-друге, спільна територіальна проблема Пуштуністану. По-третє, існування терористичного угруповання «Талібан», осередки якого існують у Північно-Західній провінції Пакистану та у тому ж Пуштуністані на кордоні з Афганістаном. По-четверте, країни об'єднує проблема нелегальних мігрантів та наркотрафіку [11]. Тобто, спільність пакистансько-афганських проблем виходить за межі системи двосторонніх відносин і переходить на рівень міжрегіональний із залученням південноазійських країн, які стають об'єктами впливу вищезгаданих загроз.

Четвертий – глобальний – рівень забезпечення безпеки за теорією Б. Бузана, представлений великими державами (США, КНР), які проводять власну політику. Дії США втілюються в залученні ІРП до антитерористичної боротьби з 2001 р., а КНР прагне диверсифікувати систему постачання енергоресурсів за рахунок пакистанського порту Гвадар [19]. У свою чергу, метою Пекіна є економічне стримування Нью-Делі.

Саме трикутник інтересів Індія – Пакистан – Китай є втіленням «полярності» за Б. Бузаном у форматі «стримування» регіональних акторів – Індія – Пакистан та КНР – Пакистан. Цей факт дозволяє назвати Південну Азію суперкомплексом за типологічними особливостями регіональних комплексів безпеки.

Отже, підсумовуючи усі розглянуті аспекти цієї проблеми, автори дійшли таких висновків:

1) сучасні міжнародні відносини характери-зуються зростанням процесів інтеграції та регіоналізації, в основі яких лежить безпековий чинник. Утворення регіонів, як основної одиниці нового світового порядку, сприяє все більшому взаємопроникненню інтересів держав та їх взаємозалежності;

2) таке переплетіння інтересів держав у регіоні стає визначальним фактором для застосування на практиці теорії регіональних безпекових комплексів Б. Бузана. Кожен регіон розглядається за основними параметрами, рівнями взаємодії держав та, як результат, відповідає певній типології;

3) ефективність застосування теорії Б. Бузана виправдовується на прикладі регіону Південної Азії, де безпековий чинник є визначальним. Взаємозалежність південноазійських держав на внутрішньо-державному, регіональному, міжрегіональному та глобальному рівнях підтверджується сучасною політичною ситуацією та дозволяє класифікувати регіон як суперкомплекс за теорією Б. Бузана.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белокреницкий В. Я. Южная Азия в мировой политике / Вячеслав Яковлевич Белокреницкий, Владимир Николаевич Москаленко, Татьяна Львовна Шаумян. – М. : Международные отношения, 2003. – 368 с.
2. Васильев Л. Е. Проблемы безопасности в Восточной Евразии. Борьба с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом / Леонид Евгеньевич Васильев. – М. : Учреждение Российской академии наук Институт Дальнего Востока РАН, 2009. – 172 с.
3. Восток/Запад. Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений : учебное пособие / Под ред. А. Д. Воскресенского. – М. : РОССПЭН, 2002. – 528 с.
4. Данильчук О. І. Розуміння міжнародного регіоналізму у вітчизняній та зарубіжній науковій традиції / Олександр Ігоревич Данильчук // Вісник СевНТУ : зб. наукових праць. Вип. 123. – Севастополь, 2011. – С. 251–254.
5. Кобзаренко А. М. Особливості регіоналізму в Південній Азії / Андрій Миколайович Кобзаренко // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1. – С. 190–195.
6. Константинов В. Ю. Еволюція наукових підходів до дослідження феномену регіоналізму в міжнародних відносинах / Віктор Юрійович Константинов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 37. – С. 26–29.
7. Константинов В. Ю. Регіоналізм та регіоналізація в міжнародних відносинах : монографія / Віктор Юрійович Константинов. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 200 с.
8. Ланцов С. А. Проблемы безопасности в теории международных отношений [Электронный ресурс] / Сергей Алексеевич Ланцов // ПОЛИТЭК. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/436/30/>. – Дата останнього звернення: 10.05.2014.
9. Лукин А. Л. Теория комплексов региональной безопасности и Восточная Азия / Артем Леонидович Лукин // Ойкумена. Регионоведческие исследования. – 2011. – № 2. – С. 7–19.
10. Потехин О. В. Глобалізація системи безпеки : навчальний посібник / Олександр Володимирович Потехін, Ігор Ярославович Тодоров. – Донецьк : Ноулідж, Донець, від-ня, 2011. – 246 с.
11. Сохейл М. Пакистан как гарант будущего Афганистана [Электронный ресурс] / Махмуд Сохейл // Россия в глобальной политике. – 2012. – 5 сентября. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/number/Pakistan-kak-garant-buduschego-Afganistana-15650>. – Дата останнього звернення: 10.05.2014.
12. Buzan B. New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century / Barry Buzan // International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-). – 1991. – Vol. 67, No. 3. – P. 431–451.
13. Buzan B. Regions and Powers. The Structure of International Security / Barry Buzan, Ole Wæver. – New York: Cambridge University Press, 2003. – 570 p.
14. Behuria A. Cooperative Security Framework for South Asia / Ashok Behuria. – New Delhi : PENTAGON PRESS, 2009. – 187 p.
15. Emerging Asian regionalism: A partnership for shared prosperity. – Mandaluyong City, Phil. : Asian Development Bank, 2008. – 292 p.
16. Gazdar H. Internal Conflict and Regional Security in South Asia: Approaches, Perspectives and Policies / Hasan Gazdar. – Geneva: United Nations, 2003. – 48 p.
17. Lodhi M. Security challenges in South Asia / Melena Lodhi // The Nonproliferation Review. – 2011. – Summer. – P. 118–122.
18. Nayak N. Cooperative Security Framework for South Asia / Nihar Nayak. – New Delhi : PENTAGON PRESS, 2013. – 256 p.
19. Shan A. H. Pak-China Diplomatic and Military Relations: An Analysis / Ahmed Hussain Shah // Berkeley Journal of Social Science. – 2013. – Vol. 3. – P. 58–71.
20. Stone M. Security According to Buzan: A Comprehensive Security Analysis. [Электронный ресурс] / Marianne Stone // Groupe d'Etudes et d'Expertise «Sécurité et Technologies». – Режим доступа : http://geest.msh-paris.fr/IMG/pdf/Security_for_Buzan.mp3.pdf. – Дата останнього звернення: 10.05.2014

Рецензенти: Шевчук О. В., д. політ. н., професор;
Козирева М. Є., к. і. н., доцент;
Соловйова А. С., к. політ. н., ст. викладач.

© Тихоненко І. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 15.05.2014 р.

ТИХОНЕНКО Ірина Вікторівна – магістр з міжнародних відносин Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: зовнішня політика держав світу в умовах глобалізації.